

Promocijas un augstskolu studentu pētniecisko darbu autortiesību aizsardzība datu bāzēs un plagiāta novēršana

Dissertations and Theses in Full-text Electronic Databases: Copyright Protection and Plagiarism Prevention Issues

Jānis Kreicbergs

Valsts kase, Smilšu iela 1, Rīga, LV-1919
e-pasts: jkjkjk@inbox.lv

Promocijas un augstskolu studentu pētniecisko darbu pilnteksta datu bāzes kļūst par izplatītu pakalpojumu akadēmiskajā vidē. Tās uzlabo pētniecisko darbu pieejamību un sekmē informācijas un zināšanu izplatību.

Veidojot pilnteksta datu bāzes, ir jāpievērš uzmanība autortiesību aizsardzībai. Autortiesības uz studentu pētnieciskajiem darbiem pieder to autoriem – studentiem, kuri nosaka savu darbu izmantošanas nosacījumus. Esošā likumdošana nenoskaidro akadēmisko un izklaides darbu autortiesību aizsardzību.

Plagiāts ir aktuāla problēma akadēmiskajā vidē, bet pareizi izveidota datu bāzu izmantošanas un aizsardzības sistēma palīdz cīnīties ar šo problēmu.

Atslēgvārdi: autortiesības, plagiāts, pilnteksta datu bāzes, promocijas darbi, pētnieciskie darbi.

Promocijas un studentu pētniecisko darbu autortiesību aizsardzība

Intelektuālā īpašuma un autortiesību aizsardzību sabiedrība sāk uztvert kā ikdienišķu parādību. Tas, cik nopietni sabiedrība izturas pret autortiesībām un to ievērošanu, norāda uz sabiedrības attīstības līmeni. Autortiesību aizsardzība ir saistīta ne tikai ar pirktpēji un labklājību, bet arī ar sabiedrības morāli. Cilvēki pamazām sāk apzināties, ka intelektuālais īpašums ir kāda indivīda darba un pūļu rezultāts, kas ir jārespektē.

Līdz šim bibliotēku elektroniskie katalogi, bibliogrāfiskie rādītāji un citi līdzekļi neradīja īpašas problēmas autortiesību aizsardzībā, jo to objekts bija tikai ziņas par dokumentu. Tās pat veicināja interesi par darbiem. Kad radās iespēja un līdzekļi plašam iedzīvotāju lokam ar globālā tīmekļa starpniecību piekļūt darbu elektroniskajām pilnteksta versijām, situācija strauji mainījās. Līdz šim elektroniskais katalogs ir bijis tikai ceļvedis uz aprakstīto dokumentu, turpretim tagad elektroniskā kataloga un pilnteksta datu bāzes hibrīds ir gan ceļvedis, gan resurss. Tas nozīmē, ka līdz ar bibliogrāfiskajām ziņām ātri un ērti var sameklēt nepieciešamo dokumentu un uzreiz piekļūt tā tekstam.

Šāds risinājums ideālā gadījumā šķiet bibliogrāfijas misijas papildījums un turpinājums. Taču nav jāaizmirst, ka datu bāzē iekļautajiem darbiem ir jānodrošina autortiesību aizsardzība.

Intelektuālā īpašuma aizsardzības noteikšanā var izpausties divas galējības. Vienu galējību raksturo tas, ka autori visu “saturu” aizslēdz un padara nepieejamu. Pat visvienkāršākā darbība, piemēram, grāmatas aizdošana draugam, kļūst par kriminālu pārkāpumu. Otra galējība ir intelektuālā īpašuma koncepcija, kuras pamatā ir vieglums, ar kādu šo “saturu” iespējams kopēt un izplatīt tīklā. Līdz ar to visi tie, kas ir finansiāli atkarīgi no autortiesību aizsardzības sistēmas realizēšanas, ir spiesti meklēt citu veidu, kā nopelnīt sev iztikas līdzekļus.

Ir svarīgi saglabāt līdzsvaru starp autoru, izdevēju un sabiedrības interesēm. Liedzot aizsargātos darbus izņēmuma kārtā izmantot, piemēram, izglītības un pētniecības procesā, zinātnēi un izglītībai tiktu nodarīts būtisks kaitējums. Jāzaglabā iespēja noteiktos gadījumos brīvi piekļūt informācijai, lai autortiesības neradītu monopolu un situāciju nenoteiktu autortiesību īpašnieki. Ja šādas brīvas piekļuves nebūtu elektroniskajā vidē, tas nozīmētu, ka informācijas resursi ir pieejami tikai tiem, kuri var par tiem samaksāt. Līdz ar to sabiedrība polarizētos, un tajā izveidotos ar informāciju bagāti un nabagie slāņi. No otras puses, jāaizstāv autoru un izdevēju intereses saņemot godīgu samaksu par savu ieguldījumu un noteikt sava darba izmantošanas nosacījumus (9).

Autortiesību aizsardzības jautājumus katrā valstī regulē nacionālā likumdošana. Lielākā daļa attīstīto valstu savu likumdošanu cenšas veidot saskaņā ar starptautiskajām tiesību normām, piemēram, 1886. gadā pieņemto “Bernes konvenciju par literāro un mākslas darbu aizsardzību” (Latvija šai konvencijai pievienojās jau pirms 2. pasaules kara – 1937. gadā – un pēc neatkarības atgūšanas – 1995. gadā). Starptautiskā līmenī autortiesību jautājumus koordinē Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācija (*WIPO*). Latvija *WIPO* apstiprinātajam līgumam par autortiesībām pievienojās 1996. gadā.

Lai gan pasaulē ir veikts būtisks autortiesību harmonizācijas process, autortiesību likumdošana ir nacionāla, tāpēc dažādu valstu starpā (pat Eiropas Savienības dalībvalstīs) atsevišķos jautājumos pastāv ievērojamas atšķirības (4).

Būtiskie autortiesību noteikumu principi ir līdzīgi, bet nianse var atšķirties. Lai gūtu precīzu priekšstatu, kādi principi un nosacījumi darbojas Latvijā un kā tie ietekmē pilnteksta datu bāzu veidošanu un darbību, nepieciešams atsevišķi apskatīt Latvijas Republikas autortiesību likumdošanu.

Likumdošana

Rakstā analizēti trīs Latvijas Republikas likumi – “Autortiesību likums”, “Augstskolu likums” un likums “Par zinātnisko darbību”, precīzāk – tās likuma daļas un panti, kas ir tematiski saistoši.

Galvenā nozīme, protams, ir “Autortiesību likumam”. Pirms tiek iztirzāti šā likuma panti, ir jāizskaidro būtiskākie likumā lietotie termini:

- **autors** – fiziskā persona, kuras radošās darbības rezultātā radīts konkrēts darbs;
- **darbs** – autora jaunrades rezultāts jebkādā materializētā formā, kā arī publiski izpildīta improvizācija tās izpildījuma brīdī;

- **izziņošana** – darbība, ar kuras palīdzību darbs pirmo reizi kļūst pieejams publikai, neatkarīgi no tās veida;
- **publicēšana** – darbība, ar kuras palīdzību darba eksemplāri ar autora piekrišanu kļūst pieejami sabiedrībai, ievērojot nosacījumu, ka eksemplāru skaits apmierina sabiedrības saprātīgu pieprasījumu atbilstoši šā darba raksturam;
- **publiskošana** – jebkura darbība, ar kuru tieši vai ar attiecīgas tehniskas ierīces palīdzību darbs kļūst pieejams publikai;
- **publiska patapināšana** – autora darba oriģināla vai kopijas izmantošana darbība, ar kuras palīdzību darbs tiek padarīts pieejams uz neierobežotu laiku neierobežotam personu lokam bez mērķa gūt tiešu vai netiešu ekonomisku vai komerciālu labumu;
- **reproducēšana** – darba vienas kopijas vai vairāku kopiju izgatavošana ar jebkuriem līdzekļiem jebkādā formā, arī darba vai tā daļas īslaicīga vai pastāvīga uzglabāšana elektroniskā formā;
- **reprogrāfiskā reproducēšana** – darba oriģināla vai kopiju faksimil-eksemplāru izgatavošana ar jebkura līdzekļa palīdzību fotokopēšanas ceļā, izņemot iespēšanu. Par reprogrāfisko reproducēšanu uzskatāma arī skenēšana vai faksimileksemplāru izgatavošana fotokopēšanas ceļā palielinātā vai samazinātā mērogā (2).

Likumā nav pieminēta darba glabāšana. Studentu pētniecisko darbu sākumā ir iekļauts darba autora paziņojums, ka darbs tiek deponēts noteiktā bibliotēkā. Termins *deponēt* (lat. val. *deponere* – nolikt drošībā) nozīmē nodot glabāšanā, iemaksāt, noguldīt (18). Tātad darbs netiek ne publicēts, ne publiskots. Ar šādu paziņojumu autors norāda, ka viņš pilnvaro bibliotēku glabāt viņa darbu, bet tas, vai bibliotēkai ir tiesības šo darbu piedāvāt bibliotēkas lietotājiem, paliek neskaidrs.

Augstskolu likuma 58. pantā ir norādīts:

- 1) akreditētās bakalaura un maģistra studiju programmas beidzas ar gala pārbaudījumiem, kuru sastāvdaļa ir bakalaura vai maģistra darba izstrādāšana un aizstāvēšana;
- 2) augstākās profesionālās izglītības studijas beidzas ar valsts pārbaudījumiem, kuru sastāvdaļa var būt diplomdarba vai diplomprojekta izstrādāšana un aizstāvēšana;
- 3) pārbaudījumi noris kompleksi, galvenokārt rakstveidā. **Augstskolas uzglabā šos materiālus** (1).

Autortiesību likums nosaka, kādi darbi tiek aizsargāti un kādi ne. Atbilstoši likuma 2. panta 1. daļai autortiesības pieder autoram, tiklīdz darbs ir radīts, neatkarīgi no tā, vai tas ir pabeigts. 2. panta 2. daļā norādīts, ka autortiesības attiecināmas uz literāriem, **zinātnes**, mākslas un citiem šā likuma 4. pantā minētajiem darbiem, arī nepabeigtiem darbiem, neatkarīgi no darba uzdevuma un vērtības, izpaušmes formas vai veida. 4. pantā uzskaitīti aizsargājami darbi:

- 1) literārie darbi (grāmatas, brošūras, runas, datorprogrammas, lekcijas, aicinājumi, ziņojumi, sprediķi un citi līdzīga veida darbi);
- 2) dramatiskie un muzikāli dramatiskie darbi, scenāriji, audiovizuālo darbu literārie projekti;
- 3) horeogrāfiskie darbi un pantomīmas;
- 4) muzikālie darbi ar tekstu vai bez tā;

- 5) audiovizuālie darbi;
- 6) zīmējumi, glezniecības, tēlniecības un grafikas darbi un citi mākslas darbi;
- 7) lietišķās mākslas darbi, dekorācijas un scenogrāfijas darbi;
- 8) dizaina darbi;
- 9) fotogrāfiskie darbi un darbi, kas izpildīti fotogrāfijai līdzīgā veidā;
- 10) celtnu, būvju, arhitektūras darbu skices, meti, projekti un celtnu un būvju risinājumi, citi arhitektūras darinājumi, pilsētbūvniecības darbi un dārzu un parku projekti un risinājumi, kā arī pilnīgi vai daļēji uzceltas būves un realizētie pilsētbūvniecības vai ainavu objekti;
- 11) ģeogrāfiskās kartes, plāni, skices, plastiskie darbi, kas attiecas uz ģeogrāfiju, topogrāfiju un citām zinātnēm;
- 12) citi autoru darbi (2).

6. pantā ir uzskaitīti arī neaizsargājami darbi:

- 1) normatīvie un administratīvie akti, citi valsts un pašvaldību iestāžu izdotie dokumenti un tiesas nolēmumi (likumi, tiesu spriedumi, lēmumi un citi oficiālie dokumenti), kā arī šo tekstu oficiālie tulkojumi;
- 2) valsts apstiprinātie, kā arī starptautiski atzītie oficiālie simboli un zīmes (karogi, ģerboņi, himnas, ordeņi, naudas zīmes u. tml.), kuru lietošanu nosaka atsevišķi normatīvie akti;
- 3) kartes, kuru sagatavošanu un lietošanu nosaka normatīvie akti;
- 4) presē, radio vai televīzijas raidījumos vai citos saziņas līdzekļos sniegtā informācija par dienas jaunumiem, dažādiem faktiem un notikumiem;
- 5) idejas, metodes, procesi un matemātiskās koncepcijas (2).

Autortiesību likuma 2. panta 2. daļā noteikts, ka autortiesības attiecas arī uz zinātnes darbiem. 4. pantā ir plaši uzskaitīti gan literārie, gan mākslas darbi, bet par zinātnes darbiem nekas nav minēts. Mulsinošs ir arī 4. panta 12. punkts – “citi autoru darbi”. Tas rada likuma nepabeigtības iespaidu. Turklāt 6. pantā starp uzskaitītiem neaizsargājamiem darbiem minētas metodes, procesi un matemātiskas koncepcijas. Kā zināms, metodes, procesi un matemātiskas koncepcijas zinātnē ir visai izplatīta parādība. Likuma izstrādātājiem būtu likums jāprecizē, skaidrāk definējot zinātnes darbus.

Bet kas gan ir zinātniska darbība? Likuma “Par zinātnisko darbību” (11) 1. pantā ir teikts, ka zinātniskā darbība ir mērķtiecīga faktu vākšana, sistematizēšana un izskaidrošana nolūkā iegūt jaunas zināšanas par pētāmajām parādībām dabā, apziņas sfērā un sabiedrībā. Tā ietver arī teorētisko priekšstatu pārbaudi, popularizēšanu un sagatavošanu praktiskai izmantošanai.

Atbilstoši likumam “Par zinātnisko darbību” zinātniekam ir ekskluzīvas tiesības uz intelektuālo īpašumu, kas radies viņa zinātniskās darbības rezultātā, ja darba līgumā nav noteikts citādi (8. pants), bet viens no zinātnieka vispārīgajiem pienākumiem ir informēt sabiedrību par savu pētījumu rezultātiem un popularizēt zinātnes sasniegumus un atziņas (6. pants). Informācija par zinātniskajiem pētījumiem, kas finansēti no valsts budžeta, ir atklāta (9. pants).

Zinātnieks šā likuma izpratnē ir fiziska persona, kas veic zinātnisku darbību un kam ir šajā likumā noteiktajā kārtībā iegūta vai apstiprināta zinātniskā kvalifikācija (5. pants). Tā, piemēram, promocijas darbu autori pēc doktorantūras studiju programmas apgūšanas un promocijas darba aizstāvēšanas iegūst doktora zinātnisko grādu, tātad arī zinātnieka statusu.

Portālā “Latvijas autori un viņu darbi” ir skaidrots, ka zinātnisks darbs ir darbs, kurā izmantota zinātniska pieeja. Šo darbu kategorija neietver tikai zinātniska rakstura literārus darbus tradicionālajā Bernes konvencijas izpratnē. Autortiesību izpratnē par zinātniskiem darbiem apzīmē visus darbu veidus, izņemot beletristikas un mākslas darbus. Zinātniski darbi ir darbi par tehnikas jautājumiem, izziņu krājumi, celtņu un būvju risinājumi, kartes un plāni, kas saistīti ar ģeogrāfiju, topogrāfiju un citām zinātnēm. Tomēr autortiesību likumdošana neaizsargā zinātniskus pētījumus un atklājumus rūpniecisku paraugu formā vai izgudrojumus, kas ir jauni un rūpnieciski izmantojami, – tos aizsargā patentu likumdošana (3).

Kā redzams, pieejas, skaidrojumi un avoti ir vairāki, bet vienota precīza skaidrojuma par zinātnisko darbu nav. Tas vēlreiz norāda uz nepieciešamību precizēt šā darba definējumu autortiesību likumā.

Autortiesību īstenošanā piedalās autortiesību subjekti – darba autori, līdzautori, viņu mantinieki un citi autora tiesību pārņēmēji, kuri autortiesības uz darbu īsteno paši vai ar savu pārstāvju starpniecību (Autortiesību likuma 7. pants).

Autortiesību likums arī nosaka autortiesību prezumpciju: persona, kuras vārds vai vispārātzīts pseidonīms ir norādīts uz publiskota vai publicēta darba vai reproducēta darba, uzskatāma par darba autoru, ja nav pierādīts pretējais (8. pants).

Tātad, lai persona apstiprinātu savas autortiesības, tai nav nepieciešams veikt kādas īpašas procedūras. Likumā ir noteikts, ka autortiesību piederības apliecināšanai nav nepieciešama reģistrācija, darba speciāla noformēšana vai kādu citu formalitāšu ievērošana (2. panta 3. daļa).

Diemžēl sabiedrībā ir izplatīts maldīgs priekšstats, ka autortiesības aizsargā tikai tos darbus, uz kuriem atrodama starptautiskā autortiesību zīme ©. Speciālisti iesaka lietot šo zīmi kombinācijā ar savu vārdu un darba publicēšanas gadskaitli, lai pievērstu uzmanību autortiesību ievērošanai. Papildus tam var lietot frāzi “Visas tiesības aizsargātas”. Ja autors vēlas atļaut kādu darbību, kas saistīta ar viņa darbu, to var norādīt: “Atļauts kopēt izglītības mērķiem. Kopijas nav paredzētas pārdošanai” vai “Šī darba vai tā daļas izmantošana vai iekļaušana citā darbā, kas paredzēts komerciāliem mērķiem, ir atļauta tikai pēc saskaņošanas ar autortiesību īpašnieku”.

Jāpiemin, ka autortiesības var piederēt ne tikai autoram, bet arī citai juridiskai vai fiziskai personai. Autortiesību likumā ir nodalītas autora personiskās tiesības un autora mantiskās tiesības. Autora personisko tiesību koncepcija balstās uz autora un viņa radītā darba saistību. Autora personiskās tiesības aizsargā autora personiskās un reputācijas, nevis monetārās vērtības (15).

Autortiesību likuma 14. panta 1. daļā ir noteikts, ka darba autoram ir **neatsavināmas** autora personiskās tiesības uz

- 1) autorību – tiesības tikt atzītam par autoru;
- 2) izlemšanu, vai darbs tiks izziņots un kad tas tiks izziņots;
- 3) darba atsaukšanu – tiesības pieprasīt, lai darba izmantošana tiek pārtraukta, ar noteikumu, ka autors sedz zaudējumus, kas pārtraukšanas dēļ radušies izmantotājiem;
- 4) vārdu – tiesības pieprasīt, lai viņa vārds būtu pienācīgi norādīts visās kopijās un jebkurā ar viņa darbu saistītā publiskā pasākumā vai arī tiktu lietots pseidonīms vai ievērota anonimitāte;

- 5) darba neaizskaramību – tiesības atļaut vai aizliegt izdarīt jebkādus pārveidojumus, grozījumus un papildinājumus gan pašā darbā, gan tā nosaukumā;
- 6) pretdarbību (arī uz vienpusēju atkāpšanos no līguma bez zaudējumu atlīdzināšanas) jebkurai sava darba izkropļošanai, sagrozīšanai vai citādi pārveidošanai, kā arī tādai autora tiesību aizskaršanai, kas var kaitēt autora godam vai cieņai (2).

Neviena no šā panta pirmajā daļā minētajām tiesībām autora dzīves laikā nevar pāriet citai personai (14. panta 2. daļa).

Likuma 15. pants nosaka autora mantiskās tiesības. Panta 1. daļā norādīts, ka autoram attiecībā uz sava darba izmantošanu ir šādas izņēmuma tiesības:

- 1) publiskot darbu;
- 2) reproducēt darbu;
- 3) izplatīt darbu;
- 4) iznomāt vai publiski patapināt darba oriģinālus vai kopijas;
- 5) padarīt darbu pieejamu publikai pa vadiem vai citādi individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā (2).

Autoram ir tiesības izmantot savu darbu jebkādā veidā, atļaut vai aizliegt tā izmantošanu, saņemt atlīdzību par atļauju izmantot savu darbu un par darba izmantošanu, izņemot likumā paredzētos gadījumus (15. panta 4. daļa).

Citiem autora tiesību pārņēmējiem (arī juridiskām personām) var pāriet tikai šā likuma 15. panta 1., 2. un 3. daļā noteiktās tiesības (16. panta 2. daļa).

Likums nosaka autora mantisko tiesību ierobežošanas principus. Autora darba izmantošana bez atļaujas un bez atlīdzības nedrīkst būt pretrunā ar autora darba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti ierobežot autora likumīgās intereses vai radīt viņam zaudējumus. Šaubu gadījumā ir pieņemams, ka autora tiesības uz darba izmantošanu vai atlīdzības saņemšanu nav ierobežotas (18. panta 2. un 3. daļa).

Lai autortiesības nekļūtu par ko līdzīgu monopolam un tiktu nodrošināta darba izmantošana bez autora piekrišanas un atlīdzības, likuma 19. pantā uzskaitīti īpaši izņēmuma gadījumi, piemēram:

- 1) autortiesības nav uzskatāmas par pārkāptām, ja bez autora piekrišanas, bet samaksājot viņam taisnīgu atlīdzību, publicēts darbs tiek izmantots publiskai patapināšanai (19. panta 2. daļa);
- 2) obligāti norādot izmantotā darba nosaukumu un autora vārdu, kā arī ievērojot šā likuma 14. panta un 18. panta otrās daļas noteikumus, atļauts reproducēt publiskotus darbus citātu veidā zinātniskos, pētnieciskos, polemiskos, kritiskos un informatīvos nolūkos citēšanas mērķim atbilstošā apjomā (20. panta 1. daļa);
- 3) obligāti norādot izmantotā darba nosaukumu un autora vārdu, kā arī ievērojot šā likuma 18. panta otrās daļas noteikumus, atļauts izziņotus vai publicētus darbus vai to fragmentus izmantot izglītības standartiem atbilstošās mācību grāmatās (..) un tamlīdzīgi, kas tiek speciāli radīti un izmantoti izglītības un pētniecības iestādēs nepastarpinātā mācību un pētniecības procesā to darbības mērķim atbilstošā apjomā nekomerciālos nolūkos;

- 4) ievērojot šā likuma 18. panta otrās daļas noteikumus, ikvienai bibliotēkai vai arhīvam atļauts nekomerciālos nolūkos reprogrāfiski reproducēt vienu darba kopiju, ja šāda kopija izgatavota, lai nosargātu īpaši vērtīgu darbu (..), turklāt nav iespējams šādu kopiju iegūt citā pieņemamā veidā (2).

Izlasot šos izņēmuma gadījumus, uzmanību saista vairāki likumā lietotie vārdi un frāzes:

- 1) taisnīga atlīdzība – jēdziens “taisnīgs” var būt strīdīgs jautājums. Ministru kabinets 2004. gada 27. aprīlī ir pieņēmis noteikumus Nr. 444 “Noteikumi par publisko patapinājumu”, kuros noteikta atlīdzības aprēķināšanas kārtība attiecībā uz valsts un pašvaldību bibliotēkām, atlīdzības izmaksāšana, sadale un citi ar patapinājumu saistīti jautājumi;
- 2) mērķim atbilstošs apjoms – šo kārtējo diskutējamo jautājumu, ja pusēm ir atšķirīgi viedokļi un nepiekāpīga nostāja, var izlemt tikai tiesa. Pat ļoti īsus darba fragmentus var uzskatīt par tādiem, kuru izmantošana bez atļaujas pārkāpj nosacījumu par atbilstošu apjomu (22);
- 3) “un tamlīdzīgi” – šī 21. panta frāze šķiet pavisam mulsinoša, likumam neatbilstoša, jo nav īsti skaidrs, ko likumdevējs ar to ir vēlējis pateikt.

Visos pārējos gadījumos (neskaitot likumā noteiktos izņēmumus) aizsargāta darba izmantošana ir jāsaskaņo ar autortiesību subjektu. Likumā noteikts, ka darba izmantotājiem, lai tie iegūtu darba izmantošanas tiesības, attiecībā uz katru darba izmantošanas veidu un katru darba izmantošanas reizi jāsaņem autortiesību subjekta atļauja. Autortiesību subjekta atļauja tiek izsniegta gan licences līguma, gan licences veidā. Darba izmantotājam pirms darba izmantošanas jānoslēdz licences līgums vai jāsaņem darba izmantošanas licence (40. pants).

Licences līgums ir līgums, ar kuru viena puse – autortiesību subjekts – dod atļauju otrai pusei – darba izmantotājam – izmantot darbu un nosaka darba izmantošanas veidu, abām pusēm vienojoties par izmantošanas noteikumiem, atlīdzības lielumu, tās izmaksāšanas kārtību un termiņu. Licences līgumā var paredzēt, ka licencē tiek piešķirtas tiesības darbu izmantot vienā vai vairākos norādītajos veidos, kā arī tiesības nodot licenci trešajām personām (sublicence). Attiecīgās tiesības var nodot pilnībā vai daļēji (41. pants).

Licence ir atļauja izmantot attiecīgo darbu tādā veidā un ar tādiem noteikumiem, kādi norādīti licencē. Ir vienkāršā licence, izņēmuma licence un vispārējā licence:

- vienkāršā licence dod licences saņēmējam tiesības veikt tajā norādītās darbības vienlaikus ar autoru vai citām personām, kuras arī saņēmušas vai saņems attiecīgo licenci;
- izņēmuma licence dod tiesības veikt tajā norādītās darbības vienīgi licences saņēmējam;
- vispārējo licenci izsniedz autoru mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācija, un šī licence dod tiesības izmantot visu to autoru darbus, kurus pārstāv šī organizācija (42. pants).

Autortiesības būtībā ir privātas tiesības. Autors var izlemt, kā atļaut izmantot savu darbu, kā aizsargāt savas autortiesības, noteikt, vai viņš izsniegs licenci darba izmantošanai un kam to izsniegs. Licencē var ietvert dažādus autora mantisko tiesību izmantošanas nosacījumus un termiņus. Tā ir rakstiska vienošanās starp autortiesību īpašnieku un lietotāju (22).

Autortiesību pārkāpumi un aizsardzība

Lai gan autortiesības tiek aizsargātas ar likumu, cilvēki ir turpinājuši tās pārkāpt, un var teikt, ka arī turpinās to darīt. Pirātisms ir un paliek problēma visā pasaulē, gan tur, kur autortiesības ir nepietiekami aizsargātas, gan tur, kur tās ir pārāk stingri aizsargātas. Turklāt pēdējos gadu desmitos informācijas tehnoloģijas ir ienākušas ikdienas dzīvē un atvieglojušas materiālu kopēšanu pat nejaušos gadījumos (4).

Ar autortiesībām aizsargātu darbu digitalizācija paver daudzas iespējas lietotājiem – galvenokārt iespēju viegli piekļūt šiem darbiem. Taču tiem, kam pieder autortiesības, tas nozīmē gan iespējas, gan risku. Izmantojot digitalizāciju, var ātri izplatīt dokumentus datortīklos, palielināt to izplatību un uzlabot pieejamību, kā arī rast jaunus “tirgus”, bet, no otras puses, pastāv nesankcionētas izmantošanas risks (14).

Autortiesību likumā ir noteikts, ka par autortiesību un blakustiesību pārkāpumu uzskatāma darbība, ar kuru tiek aizskartas autortiesību vai blakustiesību subjekta personiskās vai mantiskās tiesības, arī aizsargājamo objektu fiksācija, to publicēšana, publiskošana, reproducēšana, izplatīšana jebkādā veidā bez tiesību subjekta piekrišanas (68. panta 1. daļa).

Pastāv divi autortiesību pārkāpumu veidi. Viens no tiem ir pirātisms – teksta vai cita veida darba, it īpaši videomateriālu un skaņu ierakstu nelikumīga tīrāžēšana un tirgošana. Otrs pārkāpuma veids ir plaģiāts. Tas izpaužas cita darba izdošanā par savējo un publicēšanā ar savu vārdu, resp. autorības zagšanā un autora personisko tiesību pārkāpšanā.

Potenciāls risinājums digitālā pirātisma novēršanai ir “digitālo tiesību pārvaldības” (*digital rights management*) tehnoloģiju un infrastruktūras attīstība. Jēdziens “digitālo tiesību pārvaldība” burtiskā tulkojumā ne vienmēr īsti atbilst tajā ietvertu vārdu nozīmei. Šo procesu pareizāk būtu saukt par “piekļuves atļaujas realizēšanu”. Lietotājam saturs tiek piegādāts tādā formā, kādā tehnoloģijas nodrošina iepriekš definētu satura piekļuves un izmantošanas noteikumu ievērošanu. Saturs tiek “iepakots” drošā digitālā “konteinerā”, un lietotājs to var atvērt tikai ar noteiktu pieeju “atslēgu”, noteiktā vietā utt. Piemēram, ja saturs ir teksta dokuments, tehnoloģija var atļaut to tikai lasīt uz ekrāna, bet aizliegt izdrukāt (vai arī “izgriezt”, “kopēt” un “ielīmēt”).

Vienkāršākie “digitālo tiesību pārvaldības” mehānismi ir piekļuve ar apstiprinātu lietotāja vārdu un paroli (4).

Digitālo tiesību pārvaldības sistēmā (DTPS) tiek izmantotas vairākas metodes un risinājumi, piemēram:

- 1) dokumentu izplatīšanas drošības un kontroles metodes – objektu šifrēšanas un atšifrēšanas metodes, lai novērstu nesankcionētu izmantošanu, objektu izcelsmes un to autentiskuma pārbaude, autortiesību paziņojuma pievienošana objektam un slēptās informācijas “iešūšana” objektā (marķēšana un elektroniskās ūdenszīmes), lai šo informāciju varētu izmantot piederības noteikšanai;
- 2) novērošanas un reģistrēšanas tehnoloģijas, kuras palīdz kontrolēt piekļuvi, lietotāja identifikāciju un autorizāciju, uzskaita lietošanu, un, ja nepieciešams, piesūta rēķinu par saņemto pakalpojumu;

3) drošas maksājumu un norēķinu sistēmas shēma, ko var realizēt ar dažādām metodēm – kredītkartēm, institūciju vai privātajiem lietojumkontiem, elektroniskajiem norēķiniem. Dokumenti un objekti parasti atrodas uz izdevēja/īpašnieka servera, bet globālā tīmekļa norēķinu sistēma, pieņemot lietotāja reģistrāciju, autorizāciju un kredīta pārbaudi, ļauj lietotājam piekļūt saturam (14).

DTPS attīstība var radīt zināmas problēmas:

- 1) no lietotāja viedokļa DTPS ir kompleksa sistēma, kuras reģistrācija un parolu mehānisms ir piesaistīti apmaksas sistēmai, kas darbojas pēc principa “maksā par katru reizi”. Dažādi (īpaši elektroniskie) maksājumi var radīt lietotājos atturīgu attieksmi. Tā kā digitālo tiesību pārvaldības sistēmas ieviešanai ir nepieciešami noteikti līdzekļi un resursi, tās piemērošana attaisnojas būtiska un vērtīga satura izmantošanas kontrolei;
- 2) DTPS nav tā projektēta, lai atbilstu autortiesību izņēmuma gadījumiem, piemēram, attiecībā uz darba izmantošanu citēšanai atbilstošā apjomā (14).

Atvērtā pieeja zinātniskajiem un pētnieciskajiem darbiem

Autori vienmēr pastāv iespēja ļaut citiem brīvi izmantot viņu darbus. Tomēr tam var būt nevēlamas sekas – citi cilvēki darbus var izmantot arī tā, kā autori to nevēlas (piemēram, komerciālos nolūkos). Tāpēc autori parasti saglabā noteiktu kontroli pār saviem darbiem.

Autors var aizstāvēt savas personiskās un mantiskās tiesības, norādot sava darba izmantošanas nosacījumus (piemēram, izglītības un zinātniskiem mērķiem). Tādējādi šos darbus var brīvi lietot, nepārkāpjot autora tiesības.

Darba brīva izplatīšana gan parasti nesniedz tūlītēju finansiālu ieguvumu. Sākumā publicēšanās dod iespēju padarīt savu vārdu pazīstamu un paust citiem savus uzskatus. Jo vairāk darbs izplatās, jo tas kļūst vērtīgāks, un šo parādību parasti ir grūti novērtēt finansiālajā ziņā (4).

Atšķirībā no citiem autoriem pētnieki parasti gūst savus ienākumus nevis no savu pētījumu pārdošanas, bet no zinātniskā efekta, kādu rada pētījums – cik tas ir lasīts, citēts un izmantots par pamatu jauniem pētījumiem (8).

Lai gan tiesības prasīt samaksu par darba izmantošanu ir noteiktas autortiesību likumdošanā, zinātnē un izglītībā šī samaksa ir uzskatāma par pieejamības un līdz ar to arī zinātniskā efekta barjeru. Tā kā vairums institūciju nevar atļauties apmaksāt piekļuves maksu labākajiem (un arī attiecīgi dārgākajiem) pētnieciskajiem žurnāliem un to datu bāzēm, daudzi pētījumi paliek nepieejami un tādējādi zaudē savu ietekmi un nesniedz ieguldījumu zinātnes progresā. Pieejas maksa lielā mērā ir arī veids, kā izdevējs atgūst publicēšanas izdevumus un veido peļņu (8).

Ārvalstīs popularitāti gūst atvērto arhīvu projekti. Tos veido gan kādas institūcijas ietvaros, gan arī nozares, valsts vai pat starptautiskā mērogā. Šie projekti ir savdabīgs protests pret izdevēju organizācijām, kuras izdod zinātniskos žurnālus un uztur žurnālu maksas datu bāzes. Atvērto arhīvu mērķis ir izveidot infrastruktūru, kurā zinātnieki, pētnieki, studenti un citas personas varētu “ieguldīt” savu intelektuālo īpašumu un pretī saņemt brīvu pieeju citu radītajai informācijai.

Atvērto arhīvu “zelta likums” paredz, ka tad, ja katrs no mums savu darbu darīs cita cilvēka labā, ieguvēji būs visi. Dots devējam atdodas (8).

Ja darbi tiek piedāvāti bez pieejas maksas, aktuāla vairs nav pirātisma problēma. Tomēr saglabājas plaģiāta iespēja. Tāpēc šādos arhīvos iekļautajos darbos ir norādīts, ka darba autoram ir tiesības būt atzītam un norādītam kā darba autoram un ka darbs ir atzīstams par viņa darbu. Tādējādi tiek saglabātas autora personiskās tiesības.

Zinātniskos un pētnieciskos darbus autortiesību aspektā var aplūkot arī no cita skatpunkta.

Pastāvošā autortiesību likumdošana paredz vienādus principus un nosacījumus gan akadēmiskiem pētījumiem, gan komerciāliem mērķiem radītiem mākslas darbiem. Taču akadēmiskie pētījumi atšķiras no darbiem, kuri radīti izklaides industrijai, ar vairākām iezīmēm.

1. Zinātniskie darbi ir kumulatīvi. Katrs zinātnisks pētījums pēc būtības ir kā ķēdes posms zinātnes progresā. Zinātnes “ēka” tiek būvēta uz pamatiem, kurus ir ielikušas iepriekšējās zinātnieku paaudzes. Zinātnisks darbs atšķirībā no mūzikas vai kino ir vairāk uz faktiem bāzēts darbs, nevis iztēles un fantāzijas auglis. Pie zinātniskiem darbiem bieži vien strādā vairāki pētnieki un zinātnieki vai pat to grupas. Augstskolu studentu pētījumi parasti top darbu vadītāju uzraudzībā un ar viņu palīdzību.
2. Vairumā gadījumu zinātne ir institucionāls “pasākums”. Zinātniskos pētījumus ļoti bieži finansē valsts vai publiskie fondi – gan tieši stipendiju veidā, gan netieši ar infrastruktūras atbalstu. Vairumā gadījumu pētnieki saņem atalgojumu par savu akadēmisko darbību. Turklāt disertācijas un citi pētījumi ir daļa no tās akadēmiskās institūcijas intelektuālā mantojuma, kurā darbs ir veidots. Mūzikas, kino un citās izklaides industrijas jomās pastāv cita struktūra un principi.
3. Zinātnisko darbu aizsardzības centrā jābūt autora personisko tiesību aizsardzībai – autorības atzīšanai un atpazīšanai, nevis ekonomisko ienākumu gaidīšanai. Zinātnē atalgojumam jābalstās uz atzinību un citām intelektuālām kategorijām, nevis ekonomiskām vērtībām.
4. Studentu pētnieciskie darbi bieži vien paliek nepublicēti. Tā kā šie darbi pastāv tikai dažos eksemplāros, pieejamība tiem ir ierobežota un tie pilnvērtīgi neiekļaujas zinātniskās komunikācijas “apritē”.
5. Publiskās aizstāvēšanas tradīcija netieši norāda, ka pašam darbam arī jābūt publiski pieejamam (20).

Studenta pētnieciskais darbs tiek radīts kā daļa no uzdevuma, lai iegūtu akadēmisko grādu. Neskatoties uz to, studenta ziņā paliek iespēja izlemt jautājumus par sava darba publicēšanu, patentēšanu vai autortiesību aizsardzību, noteikt, kādā veidā un vai tas vispār tiks darīts. Augstskolai nav autortiesību uz studentu darbiem, tā var tos izmantot tikai akadēmiskai recenzēšanai un novērtēšanai akadēmiskā grāda iegūšanai, un to veic kompetents augstskolas personāls. Students ir autortiesību īpašnieks, kas izlemj jautājumus par darba kopiju izgatavošanu un atļauju tās kopēt (10).

Pārpratumi un mīti par autortiesībām ir ļoti dažādi.

1. Viss ir kārtībā, jo darbs iecerēts izglītības mērķiem.
2. Es šo materiālu pārveidoju, un tagad tas ir mans.
3. Viss ir kārtībā, jo es nokopēju tikai mazu “gabaliņu”:
  - svarīga ir kvantitāte un kvalitāte attiecībā pret visu darbu,
  - svarīgs ir mērķis.

4. Autora pieminēšana atļauju.
5. Autora pieminēšana ir brīva reklāma.
6. Izmantotajā darbā nav norādīts, ka to aizsargā autortiesības.
7. Tas ir globālajā tīmeklī, tātad to var lietot bez atļaujas (12).

Plaģiāta problēma

Plaģiāts ir izplatīta problēma akadēmiskajā vidē, jo studentu un reizēm pat docētāju vidū atrodas indivīdi, kuri izmanto citu cilvēku radītos darbus, uzdodot tos par savējiem. No autortiesību viedokļa tas uzskatāms par autora personisko tiesību rupju pārkāpšanu.

Promocijas un augstskolu studentu pētniecisko darbu pilnteksta datu bāze var šķist ideāls līdzeklis, lai bez īpašas piepūles sagatavotu plaģiātu. Tas negatīvi ietekmē daudzu cilvēku attieksmi pret savu darbu publicēšanu pilnteksta datu bāzēs. Šie cilvēki vairumā gadījumu pat neprasa par savu darbu publicēšanu un izmantošanu atlīdzību – viņi ir gatavi piedāvāt savus pētījumus par brīvu, lai veicinātu izglītības un zinātnes attīstību. Viņiem ir viena pamatota prasība – tikt atzītiem par savu darbu autoriem un to pienācīgi norādīt visur, kur viņu darbus izmanto. Darbi tiek “ziedoti” izglītībai un zinātnei nekomerciālai izmantošanai. Ir arī gadījumi, kad atsevišķu autorības zagļu rīcības dēļ potenciālie darbu “ziedotāji” savus darbus patur pie sevis.

Pētījumi gandrīz nav iedomājami bez plaša izmantoto informācijas avotu saraksta. Visu dzīvi mēs mācāmies un izmantojam citu cilvēku uzkrāto pieredzi un zināšanas. Izglītībā un zinātnē katrs jauns pētījums un atklājums balstās uz iepriekšējo paaudžu ieguldījumu. Atšķirību starp patstāvīgu pētījumu un plaģiātu nosaka tas, ka plaģiāta radītājs izveido tekstu no citu autoru darbu fragmentiem, nenorādot īstos autorus, turklāt nemaz neiedziļinoties pētāmajā problēmā, neveicot patstāvīgu informācijas analīzi un izvirzot savus secinājumus. Reizēm var konstatēt, ka teksts ir vienkārši pārkopēts.

Plaģiāta maskēšanai parasti tiek lietotas šādas metodes:

- atsevišķu vai specifisku vārdu aizstāšana;
- noformējuma mainīšana;
- papildināšana ar atsevišķiem vārdiem vai teikumiem;
- virsrakstu mainīšana;
- teikumu pārfrāzēšana;
- atsevišķu rindkopu izņemšana;
- rindkopu pārkārtošana;
- vārdu nomainīšana ar sinonīmiem (piemēram, internets, globālais tīmeklis, WWW, Web) (21).

Dažādās valstīs plaģiāta problēmas var atšķirties – galvenokārt valodas, valsts lieluma un iedzīvotāju skaita dēļ. Pamanīt plaģiātu Latvijā ir daudz reižu vieglāk nekā, piemēram, ASV vai Krievijā, kur ir liels skaits lielpilsētu ar daudzām pētniecības iestādēm un augstskolām, un tāpēc pārzināt visas jaunās publikācijas un pētījumus ir ļoti grūti un plaģiatoriem ir mazāks risks tikt pamanītiem.

Liela nozīme ir valodai. Angļu un krievu valodu ikdienā lieto miljoniem cilvēku, pie kuriem jāpieskaita arī tie, kas labi pārzina šīs valodas kā svešvalodas. Tas ievērojami palielina iespējas izmantot angļu vai krievu valodā rakstītos darbus

zināšanu paplašināšanā un pētniecībā – tos lasa gan tie, kuriem attiecīgā valoda ir dzimtā valoda, gan tie, kuri prot valodu kā svešvalodu. Var teikt, ka šīs abas valodas līdz ar to izplatību ir ideāli piemērotas globālā tīmekļa videi. Pieaug angļu un krievu valodā sarakstīto darbu lietotāju skaits, starp šiem lietotājiem ir arī plaģiatori. Viņiem Latvijā ir daudz izdevīgāk realizēt plaģiātu no angļu vai krievu valodā sarakstīta darba nekā no darba latviešu valodā, jo, pirmkārt, pārtulkojot tekstu, tas iegūst citu izteiksmes veidu un ir mazāk līdzīgs oriģinālam. Otrkārt, ja Latvijā kāds “nozog” ārzemju autora darbu un to pārtulko latviski, tad ir maz ticams, ka autors spēs pamanīt sava darba plaģiātu. Treškārt, tepat Latvijā plaģiātu ir grūti pamanīt, jo nav iespējams pārzināt visu angļiski vai krieviski rakstošo autoru darbus. Plaģiāts no latviešu valodā sarakstīta darba ir daudz riskantāks – noslēgtajā nozares vidē, kurā strādājošie speciālisti cits citu vairāk vai mazāk pazīst un labi pārzina jaunākās publikācijas, “zādzību” var ātri pamanīt pats autors vai personas, kas labi pazīst šo darbu.

Plaģiatori dara savu darbu, paļaujoties uz savu pārliecību, ka viņi netiks pieķerti. Retumis kāds riskē iesniegt plaģiātu tam pašam augstskolas pasniedzējam, kuram ir iesniegts arī oriģināls. Plaģiāti parasti tiek iesniegti citās augstskolās un citiem pasniedzējiem.

Kā uzlabot cīņu pret plaģiātu un palielināt iespēju to atklāt? Pētniecisko darbu pilnteksta datu bāze, no vienas puses, ir veids, kā negodīgie studenti var iegūt materiālus saviem (ne)darbiem, tomēr, no otras puses, datu bāze mazina plaģiāta izplatību vismaz vienas augstskolas robežās. Publicējot darbu datu bāzē, to lasa daudz vairāk lietotāju nekā tradicionālajā formātā. Tas nozīmē, ka ir daudz lielāka iespējamība, ka plaģiāts tiks pamanīts. Pieņemot, ka studentu vidū plaģiāts ir izplatīts, studentu darbu pilnteksta datu bāze kombinācijā ar plaģiāta atklāšanas datorprogrammu var būt ļoti efektīvs veids, kā izskaust plaģiātu vismaz pētnieciskajos darbos.

Cīņai ar plaģiātu tiek radītas īpašas datorprogrammas (piemēram, *Turnitin*, *Copy Catch*, *EVE2* u. c.), kas palīdz atklāt tā pazīmes analizējamajos dokumentos. Šīs programmas veic savu uzdevumu pēc salīdzināšanas principa. Pārbaudot aizdomīgo darbu, programma to salīdzina ar noteiktās datu bāzēs vai globālajā tīmeklī pieejamiem dokumentiem. Ja darbs tiešām ir bijis nokopēts, ekrānā paralēli tiek attēlots oriģinālais dokuments un plaģiāts, izceļot vienādās frāzes, procentuāli norādot teksta sakritību vai līdzības pakāpi, oriģināla URL (vienotais resursu vietrādīs) adresi (globālā tīmekļa avota gadījumā).

Vienkāršāks, bet mazāk efektīvs veids, kā meklēt iespējamā plaģiāta patieso izcelsmi, ir globālā tīmekļa meklēšanas rīku (piemēram, *www.google.lv* vai *www.siets.lv*) izmantošana. Jāņem vērā, ka meklēšanas pieprasījumā parasti var izmantot tikai 3 vai 4 vārdus, turklāt nav garantijas, ka meklējamā frāze tiks atrasta. Šī metode var attaisnoties, ja ir pārliecība, ka aizdomīgā frāze vai teikums kaut kur ir lasīts vai dzirdēts.

Plaģiāta noteikšanai ar datorprogrammas palīdzību ir 4 posmi:

- 1) lai sāktu analizēt darbu, ir nepieciešama bāze, ar kuru aizdomīgo darbu salīdzināt. Tā var būt pētniecisko darbu pilnteksta datu bāze. Pirmkārt, datu bāze ietver darbus elektroniskā formā, un tādējādi programmai ir iespējams meklēt tajos vienādās vai līdzīgās pazīmes. Otrkārt, datu bāze ietver darbus,

- kurus plaģiāta radītāji būtu varējuši izmantot. Tas nozīmē, ka datu bāzes saturs nosacīti tiek aizsargāts no plaģiatoriem, jo viņi apzinās, ka viņu darbi tiks salīdzināti ar oriģināliem;
- 2) aizdomīgjie darbi tiek salīdzināti. Automatizēta datorprogramma palīdz pārbaudīt visus, ne tikai aizdomīgos darbus. Uzdevumu veic dators, tāpēc iespējams apstrādāt lielu daudzumu informācijas. Programma meklē esošajā datu bāzē vienādus vai līdzīgus elementus – teikumus, frāzes, rindkopas utt. Ir programmas, kas palīdz salīdzināt gan ar iekšējiem resursiem, gan globālā tīmekļa resursiem vai resursiem ārējās datu bāzēs. Latvijā šis risinājums nebūtu tik piemērots kā angļiski runājošajās valstīs, jo globālajā tīmeklī informācijas latviešu valodā ir daudzārt mazāk nekā angļu valodā;
  - 3) konstatētais potenciālais plaģiāts tiek rūpīgi pārbaudīts vēlreiz, lai plaģiāta faktu apstiprinātu. Plaģiāts ir nopietns pārkāpums, it īpaši akadēmiskajā vidē, tāpēc, pirms kāds tiek vainots plaģiātā, šī pārbaude ir obligāta. Aizdomīgo darbu vēlreiz salīdzina ar oriģinālu, un to dara īpaša komisija, kurā var iesaistīt docētājus, oriģinālā darba autoru un citus speciālistus;
  - 4) ja plaģiāta fakts apstiprināts, tiek veikti tālākie pasākumi atbilstoši augstskolā vai normatīvajos aktos un likumdošanā noteiktajai kārtībai (21).

Secinājumi

Lai arī Latvijas autortiesību likumā zinātniskie darbi ir tikai pieminēti un nav precīzāk raksturoti un paskaidroti, zinātnisko darbu autoru autortiesību aizsardzība ir paredzēta. Problēmas rada zinātniskā darba raksturojums un precizējums likumdošanā. Bez šās problēmas Autortiesību likumā ir vēl vairāki trūkumi – “atvērtais” autortiesību likuma 12. pants un daudzi neskaidri formulējumi.

Autortiesību pārkāpšana, pat nejauša, elektroniskajā vidē ir kļuvusi ļoti izplatīta. Pie autortiesību pārkāpumiem pieder arī pirātisms un plaģiāts. Pirātisms ir teksta vai cita veida darba nelikumīga tiražēšana un pārdošana, bet plaģiāts izpaužas sveša darba uzdošanā par savējo, tātad īstā autora personisko tiesību pārkāpšanā. Cīņā pret autortiesību pārkāpumiem elektroniskajā vidē palīdz digitālo tiesību pārvaldības tehnoloģijas. Kontrolētā izmantošana ir viens no galvenajiem plaģiāta novēršanas veidiem mūsdienās, kaut arī tai ir savi trūkumi.

Speciālisti par atbilstošāku akadēmiskajai videi uzskata darbu labprātīgu ieviešanu atvērtajos arhīvos. Tajos ietvertie darbi ir brīvi pieejami ar nosacījumu, ka tiek ievērotas autoru personiskās tiesības.

Zinātnisko un pētniecisko darbu specifika ir atšķirīga no izklaides industrijai radīto darbu iezīmēm. Zinātniskie darbi ir zinātnes progresa ķēdes posmi, tie veidoti, balstoties uz iepriekšējo paaudžu darbiem, un savukārt kalpo par pamatu jauniem pētījumiem. Zinātnē autorības atzīšana ir svarīgāka par pētījuma ekonomiskajiem rezultātiem. Attiecībā uz zinātniskajiem darbiem autortiesību aizsardzības sistēmā būtu nepieciešams veidot citu pieeju, panākot šo darbu lielāku pieejamību zinātnes un izglītības mērķiem.

Plaģiāts ir autora personisko tiesību pārkāpums. Lai gan akadēmiskajā vidē plaģiāts ir uzskatāms par ļoti smagu pārkāpumu, tas bieži vērojams studentu un dažkārt pat docētāju darbos.

Plaģiatoriem pilnteksta datu bāzes var likties ērts veids, kā iegūt kvalitatīvu informāciju un to ietvert savā darbā. Taču pastāv liels risks, ka oriģinālo tekstu kāds var būt redzējis. Turklāt studentu darbu pilnteksta datu bāze nodrošina daudz lielāku lietotāju skaitu, un līdz ar to palielinās iespēja, ka plaģiātā kāds var atpazīt oriģinālo darbu. To apzinās arī plaģiāta veidotāji. Plaģiāta atklāšanai tiek lietotas īpaši veidotas plaģiāta atklāšanas datorprogrammas, kuras aizdomīgo darbu salīdzina ar norādīto informācijas masīvu – publikācijām globālajā tīmeklī vai konkrētas datubāzes saturu.

Izmantojot informācijas tehnoloģijas un informācijas izplatīšanas iespējas, var efektīvi cīnīties pret plaģiatoriem, kuriem tieši iepriekšminētās tehnoloģijas sākotnēji ir devušas plašas iespējas informācijas iegūšanā.

Promocijas un augstskolu studentu pētniecisko darbu pilnteksta datubāžu veidošanā būtu jāņem vērā vairāki būtiski nosacījumi: studentu autortiesību ievērošana, atvērto arhīvu idejas popularizēšana un kompleksas sistēmas izveidošana plaģiāta novēršanai.

Izmantotie informācijas avoti

1. Augstskolu likums : [pieņemts LR Saeimā 1995. g. 2. novembrī, spēkā no 1995. g. 1. decembra]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179, 1995, 17. nov., 2.–3. lpp.
2. Autortiesību likums : [pieņemts LR Saeimā 2000. g. 6. aprīlī, spēkā no 2000. g. 11. maija]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000, 27. apr., 2.–3. lpp.
3. *Autortiesību vārdnīciņa* [tiešsaiste]. [B.v.] : autornet.lv, 2005 [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.autornet.lv/tiesibas/vardnica>
4. **Bide, M.** *Open Archives and Intellectual Property: Incompatible World Views* [tiešsaiste]. Bath : University of Bath, 2002 [skatīts 22.10.2004.]. Pieejams: http://www.oaforum.org/otherfiles/oa_f_d42_cser1_bide.pdf
5. *CopyCatch Gold* [tiešsaiste]. [B.v. : b.i., b.g.] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.copycatchgold.com>
6. **Culwin, F., Lancaster, T.** *A Review of Electronic Services for Plagiarism Detection in Student Submissions* [tiešsaiste]. [London : South Bank University, 2000] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.ics.ltsn.ac.uk/pub/conf2000/Papers/culwin.htm>
7. *EVE2 Plagiarism Detection System* [tiešsaiste]. [B.v.] : Canexus, [b.g.] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.canexus.com/eve/index.shtml>
8. **Harnad, S.** *For Whom the Gate Tolls? : How and Why to Free the Refereed Research Literature Online Through Author/Institution Self-archiving, Now* [tiešsaiste]. Southampton : University of Southampton, [b.g.] [skatīts 22.10.2004.]. Pieejams: <http://www.cogsci.soton.ac.uk/~harnad>
9. *Intellectual Property: an Association of Research Libraries Statement of Principles* [tiešsaiste]. [B.v.] : Association of research libraries, 1994 [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.arl.org/scomm/copyright/principles>
10. *An Interpretation of the University of Calgary's Intellectual Property Policy for Graduate Students Prepared by the Faculty of Graduate Studies and Research Policy Committee* [tiešsaiste]. Calgary : University of Calgary, 1994 [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: http://www.ucalgary.ca/UofC/research/html/policies/ipp_notes.html
11. *Likums "Par zinātnisko darbību"* [tiešsaiste]. [B.v.] : Latvijas Vēstnesis, [b.g.] [skatīts 22.10.2004.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66549>
12. **McMillan, G.** *Copyright Practical Applications* [tiešsaiste]. [B.v.] : Virginia Tech, [b.g.] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://scholar.lib.vt.edu/copyright/Cright4FutureProfs.ppt>

13. *Projekts "Noteikumi par plaģiātismu LU Sociālo zinātņu fakultātē"* [tiešsaiste]. Rīga : politika.lv, 2002 [skatīts 22.10.2004.]. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=102915&lang=lv>
14. **Ramsden, A.** *Copyright Management Technologies : the Key to Unlocking Digital Works?* [tiešsaiste]. [B.v.] : Ariadne, [1997] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.ariadne.ac.uk/issue10/copyright/>
15. **Rosenblatt, B.** *Moral Rights Basics* [tiešsaiste]. Harvard : Harvard Law School, 1998 [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://cyber.law.harvard.edu/property/library/moralprimer.html>
16. **Seadle, M.** Copyright in the Networked World : Moral Rights. *Library Hi Tech*, Vol. 20, Nr. 1, 2002, p. 124–127. ISSN 0737-8831.
17. **Seadle, M.** Why a Copyright Column? *Library Hi Tech*, Vol. 17, Nr. 1, 1999, p. 121–125. ISSN 0737-8831.
18. *Svešvārdu vārdnīca*. Jura Baldunčika redakcijā; red. Aldis Lauzis. [Rīga] : Jumava, 1999. 879 lpp. ISBN 9984-05-266-4.
19. *Turnitin : Plagiarism Prevention* [tiešsaiste]. [B.v.] : iParadigms, 2005 [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: http://www.turnitin.com/static/products_services/plagiarism_prevention.html
20. **Urs, Shalini R.** Copyright, Academic Research and Libraries: Balancing the Rights of Stakeholders in the Digital Age. *Program: Electronic Library and Information Systems*, Vol. 38, Nr. 3, 2004, p. 201–207. ISSN 0033-0337.
21. *The Use of Electronic Tools to Support Plagiarism Detection* [tiešsaiste]. [B.v.] : University of Leeds, [b.g.] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.comp.leeds.ac.uk/hannah/CandIT/plagiarism.html>
22. *What is Copyright?* [tiešsaiste]. [B.v.] : The UK Patent Office, [b.g.] [skatīts 28.03.2005.]. Pieejams: <http://www.intellectual-property.gov.uk/std/faq/copyright/index.htm>

Summary

Electronic dissertation and thesis full-text databases available via the internet open new opportunities for students and scholars to access academic library services on and off campus. Essential benefits of such databases are extended availability of research information, unlocked intellectual property, information procession and search tools and electronic storage of the dissertations and theses.

Copyright protection is a rather weak point in digitalization projects. Despite the considerable role of the university in the process of the student's academic development, copyright on dissertations and theses belongs to the author (student). Existing copyright law doesn't provide a separate approach to academic works and entertaining creations.

Another problem in the academic environment is plagiarism. Electronic full-text databases may seem to be ideal sources for plagiarism. Geographical and language aspects considerably affect plagiarism peculiarities. Well-organized access policy to these databases in combination with electronic plagiarism tracing tools eliminates this risk.

Key words: *copyright, plagiarism, full-text databases, dissertation and thesis, research information, academic works.*